

A. VARANAVIČIUS
(Vilnius)

SAVOKA „RENEANSO FILOSOFIJA LIETUVOJE“

Straipsnio tikslas — paliesti sąvokos „Renesanso filosofija Lietuvoje“ vieną kitą opesnią klausimą, susijusį su šios sąvokos struktūrinių dalių nustatymu. Čia kaip analogija galėtų pasitarnauti sąvoka „Renesansas“, nes pagal ją būtų galima hipotetiškai spręsti ir apie sąvokos „Renesansas Lietuvoje“ dalių subordinaciją bei koordinaciją, žinoma, atsižvelgiant į Lietuvos Renesanso specifiką. Šiuo pagrindu būtų nesunku numatyti ir sąvokos „Renesanso filosofija Lietuvoje“ struktūros esminiausias dalis.

Atrodytų, sąvokos „Renesansas“ struktūra aiški. Tačiau mokslinėje literatūroje aptinkame prieštaringų traktuočių. Daugelis Renesansą teisingai laiko epocha. Bet neretai greta žodžio „Renesansas“ vartojamas žodis „humanizmas“. Tema „Renesansas ir humanizmas“ mokslinėje literatūroje pasidarė labai madinga¹. Dalis autorių (E. Borkovskis, H. Baričas ir kt.) šią epochą tiesiog vadina „humanizmo epocha“². Formuluo-tė „Itališkoji mintis humanizmo ir atgimimo epochoje“³ arba teiginys „Renesansas ir humanizmas lietuvių kultūros istorijoje taip pat sudaro naują epochą“⁴ irgi kelia mintį, kad Lietuvoje ir kituose Europos kraštuose egzistavusi **humanizmo epocha**. Verta prisiminti, jog epocha yra „ilgas laiko tarpas, išskiriamas pagal vieną ar kitą būdingą reiškinį, pagal įvykius įvykius, kurie kokybiškai atskiria tam tikrą istorijos <...> periodą nuo kitų periodų“⁵. Bet tokiu atveju neaiški paties žodžio „humanizmas“ vartoseną: jeigu minėtos epochos būdingiausias bruožas yra antikinės kultūros atgimimas, grįžimas prie pasaulietiškos problemų traktuotės, tai geriausiai šią epochą apibūdina žodis „Renesansas“, kurio

¹ Humanismus und Renaissance in den deutschen Städten und an den Universitäten, Bd. II, Leipzig, 1935; М. Л. Абрамсон, Обсуждение проблем истории Возрождения и гуманизма. — «Вопросы истории», 1955, № 2; Humanismus a renesancia na Slovensku v. 15—16, storoči, Bratislava, 1967.

² E. Borkowsky, Aus der Zeit des Humanismus, Jena, 1905; H. Barycz, Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu, Kraków, 1935.

³ В. В. Соколов, Очерки философии эпохи Возрождения, М., 1962, стр. 159.

⁴ J. Jurginis, Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, Vilnius, 1965, p. 19.

⁵ „Tarpautinių žodžių žodynas“, Vilnius, 1969, p. 219.

pilnai pakanka epochos pavadinimui. Tačiau kai kurie autoriai, pavyzdžiui, G. Foichtas⁶, ne tik greta žodžio „Renesansas“, bet ir vietoj jo vartoja žodį „humanizmas“. Kitaip tariant, G. Foichtas ir jau minėti E. Borkovskis bei H. Baričas žodį „humanizmas“ vartoja kaip žodžio „Renesansas“ sinonimą. Bet mokslinėje kalboje sinonimų vartojimas yra nepageidautinas, nes menkinamas minties aiškumas, o kartu ir teorijos įtikinamumas. Todėl kyla klausimas, kokia prasme galima kalbėti apie šį laikotarpį kaip humanizmo epochą ir iš viso ar tikslinga Renesanso laikotarpį vadinti dar ir humanizmo epocha?

Filosofijos enciklopedijoje žodis „humanizmas“ yra vartojamas dviem reikšmėm: siaurąja prasme jis žymi „Renesanso epochos pasaulietiškos minties kryptį, susijusią su filosofijos, etikos, meno ir filologijos antikinių paminklų studijavimu“⁷, o plačiąja prasme jis reiškia „pažangią visuomeninės minties kryptį, kuriai būdingas asmenybės orumo, jos laisvės ir visapusiško išsivystymo gynimas, visuomeninių santykių žmoniškumo gynimas“⁸. Taigi humanizmas siaurąja ir plačiąja prasmėmis — dvi skirtingos sąvokos, kurias pagal terminologijos principus tikslinga išreikšti ir skirtingais žodžiais.

Kai sutinkame pasakymą „humanizmo epocha“ arba „humanistas“, dažnai būna neaišku, ar šie žodžiai pavartoti siaurąja ar plačiąja, ar abiem prasmėmis. Geras terminas — toks žodis, kurį išgirdęs iš karto žinai, apie ką eina kalba. Tuo tarpu išgirdę žodį „humanistas“ arba „humanizmas“, mes dar nežinome, kokį objektą turi galvoje autorius. Taigi galima klausti, kokia prasme publikacijose vartojamas pasakymas „humanizmo epocha“? Jei funkcionuoja siaurąja prasme, tai jis yra nemytuotai formalus, seklys ir tik kaip mokslinę kalbą painiojantis sinonimas pavaduoja terminą „Renesanso epocha“, nes žodis „humanizmas“ siaurąja prasme, nors kai kada gali, bet nebūtinai turi apimti tuos pasaulėžiūros ir elgesio principus, kuriuos suponuoja žodis „humanizmas“ plačiąja prasme. Todėl šis dviprasmiškas išsireiškimas sąlygoja terminų sukretverinimo pavojų. Bet minėtas laikotarpis turi pavadinimą „Renesanso epocha“, kuris išreiškia žodžio „humanizmas“ siaurąja prasme turinį, ir todėl pasakymas „humanizmo epocha“ (siaurąja prasme) literatūroje, manyčiau, nepageidautinas.

Tačiau Renesanso epochos pasaulietinės minties kryptį, susijusią su filosofijos, etikos, meno ir filologijos antikinių paminklų studijavimu, reikia kaip nors pavadinti. Gal tiktų žodis „reantikizmas“, o jos pasekėjams — „reantikistas“. Ši terminologinė operacija galėtų pasitarnauti aiškesniam Renesanso epochos vaizdai atkurti. O norint nustatyti, kuris reantikistas buvo humanistu, matyt, tikslinga remtis konkrečia jo skelbtų pažiūrų analize. Tačiau ir humanistus nereikia suabsoliutinti, nes

⁶ G. Voigt, *Die Wiederbelebung des klassischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus*, Bd. II, Berlin, 1960.

⁷ «Философская энциклопедия», т. 1, М., 1960, стр. 412.

⁸ Ten pat.

vienoje veiklos srityje reantikistas galėjo reikštis kaip humanistas, o kitoje srityje arba kitu momentu — kaip antihumanistas.

O gal Renesanso laikotarpį tiktų vadinti „humanizmo epocha“ plačiąja prasme? Tokiai Renesanso epochos traktuotei, atrodytų, yra rimtų argumentų. Dalis reantikistų save vadino humanistais todėl, kad jų dėmesys buvo perkeltas nuo „studia divina“ į „studia humana“; jie sukūrė ideologinę srovę, kuri ardė viduramžišką sustingimą, asketizmą ir žymiai pagreitino visuomeninės sąmonės formų vystymąsi; jie atstovavo tuo metu dar pažangiai buržuazijai, kurios interesai iš dalies sutapo su išnaudojamos varguomenės interesais. Neabejotina, kad reantikistai atgailino antikinio humanizmo idėjas ir papildė jas naujomis renesansinio humanizmo idėjomis. Tačiau Renesanso epochoje veikė ir reakcingos feodalizmo jėgos. Scholastika liko oficiali filosofija. Kai kurie universitetai (pavyzdžiui, Kelno, Krokuvos) neišleido reantikistų arba slopino jų veiklą. Bet ir reantikizmo negalima absoliutizuoti — jame reikėsi įvairiausių srovės, modifikacijos, poslinkiai⁹. Iš tiesų dalis reantikistų labiau domėjosi ne „studia humana“, bet, sakytume, „studia naturalia“, t. y. astronomija ir kitais gamtos mokslais. Pagaliau ir dalis autorių ne visus reantikistus vadina humanistais — tokio likimo susilaukia, pavyzdžiui, N. Makiavelis ir F. Gvičardinis, kurie tvirtino, jog tikslas pateisinąs bet kokias priemones. Taigi reantikizmas nesudarė vienalytės srovės ir nebuvo vien tik humanizmo nešėjas. Renesanso humanizmas buvo ribotas. Kai kurie jo atstovai ėjo prieš liaudies kovą už savo interesus. Kiekviena epocha negali būti teisingai suprasta be tų įvykių ir reiškinių, kurie egzistavo joje ir kuriuos mes, esant reikalui, bandome modeliuoti pagal mūsų patirtį ir žinias. Bet kuri epocha (tuo labiau klasinė) yra dviejų priešybių — humanizmo ir antihumanizmo — kova ir vienybė. Ir Renesanso epochą galima vadinti humanizmo bei antihumanizmo epocha. Matyti Renesanse tik humanizmo apraiškas ir nepastebėti jam priešišku veiksmu — reikštų užimti metafizines arba lakavimo pozicijas. Netgi pačiame Renesanso lopšyje pasitaikydavo daug antihumaniškų reiškinių. Pavyzdžiui, tuo metu veikė tokia antihumaniška jėga, kaip Cezaris Bordžija, o žymūs mąstytojai — Dž. Bruno, G. Galilėjus, M. Servetas ir kiti — sutiko labai tamsių, fanatiškų ir reakcingų jėgų pasipriešinimą. Žinoma, Renesanso epocha iškėlė pažangių humanistinių idėjų, pagimdė minties ir veiksmo titanus, tačiau, jei kalbėtume apie Renesansą, kaip humanizmo epochą, tai iš esmės grįžtume į prancūzų švietėjų metodologines pozicijas, kuriomis remdamiesi jie teigė, jog idėjos valdo pasaulį. Antihumanizmo reiškiniams pašalinti nepakanka iškelti ir propaguoti gražias humanizmo idėjas — jas reikia dar **masiškai įgyvendinti**, o tam turi būti atitinkama materialinė bazė ir prielaidos, kurių Renesanso klasinėje visuomenėje toli gražu dar nebuvo. Pavyzdžiui, Leukipo ir

⁹ Л. М. Бакин, Тип культуры как историческая целостность. Методологические заметки в связи с Итальянским Возрождением.— «Вопросы философии», 1969, № 9, стр. 104.

Demokrito amžiaus nevadinome atomo epocha, nors kaip tik tuomet buvo iškeltos atomizmo idėjos, tuo tarpu XX amžius ne be pagrindo neretai vadinamas atomo amžiumi.

Jeigu Renesansą traktuotume kaip humanizmo epochą, tai būtų neišku, kodėl XX amžiaus nevadiname humanizmo epocha, nors pripažįstame, kad visuomenės vystymasis yra pažangus ir per 3 ar 5 amžius nužengė toli į priekį? O juk XX amžiuje už socializmo ir komunizmo idealus, kuriuose slypi aukščiausio humanizmo idėjos, kovoja milijonai žmonių, tuo tarpu labai prieštaringa pereinamojo pobūdžio Renesanso epocha iš esmės turėjo tik vieną kitą šimtinę ar tūkstantį labiau išsilavinusių inteligentų, kurių humanistinės ir mokslinės idėjos neretai sutikdavo aršų tamsios ir antihumaniškos aplinkos pasipriešinimą. Todėl Renesansą netikslinga traktuoti ir kaip humanizmo epochą plačiąja prasme. Matyt, galima pagrįstai kalbėti tik apie renesansinio humanizmo apraiškas ir bruožus. Kalbėti apie Renesansą, kaip humanizmo epochą, tiek siaurąja, tiek plačiąja prasme—jeigu ir įmanoma,—tai tik su labai didelėmis išlygomis, nes priešingu atveju, remiantis tik vienpusiškos informacijos nuotrupomis, labai lengva sukurti mintyse tokią idealią epochą, kuri aiškiai neatitiks buvusios tikrovės. Be to, žodis „humanizmas“ yra savotiška aksiologinė kategorija. Humanizmo ir antihumanizmo kova tęsiasi nuo seniausių laikų iki mūsų amžiaus. Terminu „humanizmas“ apibūdinamas žmogaus, kolektyvo arba net visuomenės kilnus elgesys, žmogiškos pažiūros ir pan. Savo funkcijomis ši kategorija nesiskiria nuo tokių kategorijų, kaip agnosticizmas, egoizmas ir kt. Aišku, žodis „humanizmas“ šioms aksiologinėms funkcijoms būtinai reikalingas, o tai reiškia, kad jis turi jau pilną „pareigų krūvį“ ir užima apibrėžtą vietą visuomeninių mokslų terminijoje. Todėl žodis „humanizmas“ netinka žymėti tokiam konkrečiam, dinamiškam ir sudėtingam reiškiniui, kaip milijonų žmonių veiklos ir gyvenimo epocha. Geriau tikėtų labiau dialektiškas ir tiksliau atskleidžiantis epochos esmę terminas „Renesansas“, kuris savo turiniu pabrėžia šios epochos priešingumą viduramžiams.

Ir žodžio „humanistas“ daugiaprasmiškas vartojimas taip pat menkina mokslinių darbų korektiškumą, nes terminų netikslumai verčia abejoti teiginių tikrumu. Pavyzdžiui, V. Tatarkievičius humanistais vadina filologus, kurie prisidėjo prie antikinių filosofų raštų suradimo, nors filosofijos klausimais jie netgi nesidomėjo¹⁰. Arba štai skaitome V. Sokolovą, kuris N. Kuzietį vadina humanistu dėl to, kad pastarojo veikalų dialoginei formai turėjo įtakos Platono raštai¹¹. Analogiškų pavyzdžių randame ir lietuvių autorių straipsniuose: „J. Sakranui nebuvo svetimas humanizmas. Jo raštams būdingas humanistinis stilius, klasikinės lotynų kalbos žodynas ir sintaksė“¹². Daugelis autorių, pavadinę kurį nors

¹⁰ W. Tatarkiewicz, Historia filozofii, t. II, Warszawa, 1968, s. 13.

¹¹ В. В. Соколов, Очерки философии эпохи Возрождения, стр. 43.

¹² M. Rožka, Lietuvių studentai Krokuvėje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a.—XVI a. pradžia).—„Literatūra“, 1966, t. IX, p. 80.

Renesanso atstovą „humanistą“, argumentuoja šį teiginį tuo, kad jis buvęs reantikistas, o ar jis buvo humanistas — dažniausiai neatsako. Manychiau, jog mūsų visuomenę labiau domina ne formalus arba nominatyvinis žodžio „humanistas“ vartojimas reantikistams žymėti, bet kaip tik „humanistas“ plačiąja arba aksiologine prasme. Todėl naujo termino „reantikizmas“ įvedimas jau seniai vartojamai sąvokai išreikšti pasitarautų minėtų sąvokų aiškesnei diferenciacijai.

Taigi Lietuvos Renesanso tyrinėjimuose reikia ieškoti ne tiek humanizmo epochos, kiek renesansinio humanizmo apraiškų, idėjų, principų, teorijų bei jų kovų su antihumanizmo apraiškomis, idėjomis, principais. Renesanso epocha Lietuvoje taip pat neapsiėjo be tragiškų ir antihumaniškų reiškinių. Tuo nesunkiai įsitikinsime, jei prisiminsime A. Kulviečio, B. Radvilaitės, M. Mažvydo, P. Skorinos ir kitų šios epochos atstovų likimą. Kad Lietuvoje būta Renesanso epochos ir, skyrium imant, reantikizmo filosofijos apraiškų, įtikinamai parodė pastaraisiais metais paskelbti respublikos mokslininkų J. Jurginio, B. Kazlausko, J. Lebedžio, I. Lukšaitės, M. Ročkos, J. Tijūnelytės, V. Zaborskaitės ir kitų darbai¹³.

Vadinasi, į sąvoką „Renesanso filosofija Lietuvoje“ įeina sąvoka „reantikizmo filosofija Lietuvoje“. Tačiau renesansinėje Lietuvoje, be reantikizmo, egzistavo scholastika (pavyzdžiui, Vilniaus universitete) ir, galimas dalykas, dar kitos idėjinės srovės.

---

¹³ J. Jurginis, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, 1965; V. Zaborskaitė, *Renesanso kultūros apraiškos M. Strykovskio „Kronikoje“*.— Lietuvos TSR MA darbai, serija A, 1965, Nr. 2(19), p. 73—90; M. Ročka, *Lietuvių studentai Krokuvėje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a.—XVI a. pradžia)*, p. 55—84; I. Lukšaitė, A. Volano pažiuros į visuomenės kilmę, struktūrą ir teisės funkcijas.— LTSR MA darbai, serija A, 1968, Nr. 2(27), p. 57—73.